

NAXÇIVAN GÖYCƏSİ SORTUNUN TƏDQIQINƏ DAİR

Quliyev V.M.

AMEA Naxçıvan Bölməsi Bioresurslar İnstitutu. AZ 7000. Naxçıvan şəhəri, Babək-10,
E-mail: varisquliyev@mail.ru

Hazırda Naxçıvan Muxtar Respublikasında meyvəçiliyin genişləndirilməsinə Dövlət qayçısı ildən-ilə artmaqdadır. Buna müvafiq olaraq Naxçıvan Muxtar Respublikasında meyvəçiliyin genişləndirilməsi istiqamətində 2012-2015-ci və 2016-2020-ci illəri əhatə edən iki "Dövlət Proqramı" qəbul edilmişdir. Dövlət proqramlarına uyğun olaraq bölgədə ayrı-ayrı meyvə sortlarının, o cümlədən aborigen Naxçıvan göycəsi sortunun əkin sahələrinin genişləndirilməsinə, iqtisadi səmərəliliyim yüksəldilməsinə ildən-ilə diqqət artmaqdadır.

Açar sözlər: *alça, naxçıvan göycəsi, növ, sort, aqrobiologiya, qenetik xüsusiyyət, forma, variasiya, forma müxtəlifliyi*

Regionda aqrar sektorun inkişaf etdirilməsi istiqamətləri "Naxçıvan Muxtar Respublikasının 2014-2018-ci illərdə sosial iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"nda da öz əksini tapmışdır. "Dövlət Proqramı"nda kənd əhalisinin maddi-sosial dürümünün daha da yüksəldilməsi üçün muxtar respublikada əsas kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə bölgələrin ixtisaslaşdırılması, meyvəçilik üzrə fermerlərə müvafiq informasiya-məsləhət xidməti şəbəkəsinin fəaliyyətinin artırılması, nəticədə rəqabətədavamlı meyvə məhsulları istehsalının artırılması üçün strateji istiqamətlər müəyyənləşdirilmişdir. Bölgədə çəyirdəkli meyvələrdən olan Naxçıvan göycəsi sortu da daxil olan alça növü geniş yayılmışdır [1, 2].

ALÇA (*Prunus Mill.*). Dünyada müxtəlif Alça növləri və sortları geniş ərazilərdə becərilir. Avropada alça sortlarının məhsuluna görə Bosniya-Hersoqovina dövləti öndə gedir. Hər il bu ölkədə 1 milyon, Almaniyada 600 min tona qədər, ABŞ-da 50 min tondan çox, Fransa, İtaliya, Avstriya, İngiltərə, İspaniya, İtaliya və Türkiyədə 30-40 min tondan çox alça məhsulu istehsal olunur. Qeyd etmək lazımdır ki, istehsal yönümlü alça sortları Alça (*Prunus Mill.*) cinsinə mənsubdur. Dünyada bu cinsin çoxlu növləri vardır. Tədqiqatçılardan Verne H.L. və Berti H.K. *Prunus domestica* L. növünün Mərkəzi Avropa mənşəli olduğunu qeyd edirlər. Dünya miqyasında bu növün introduksiyası, seleksiyası istiqamətində çoxsaylı tədqiqat işləri aparılmışdır. Avropada alçanın şaxtaya davamlı, tezyetişən sortlarının alınmasında İsveçrə alimləri mühüm nəticələr əldə etmişlər. Keçmiş SSRİ məkanında hibridləşdirmə yolu ilə alça sortunun məhsuldar, əmtəə istiqamətli, şaxta və xəstəliklərə dözümlü, tezyetişən genetik xüsusiyyətlərə malik olan bir neçə yeni sortları yaradılmışdır [3,4,5,8, 9].

Alçanın iqtisadi əhəmiyyəti: Azərbaycan Respublikasının dağlıq, dağətəyi bölgələri, meşəlikləri, Naxçıvan Muxtar Respublikasının dağlıq və dağətəyi ərazilərində cır alça növü geniş yayılmışdır. Muxtar respublikanın əksər bölgələrində alça sortları becərilir. Bu bitkinin meyvələri qida məhsulu olmaqla, xalq təbabətində də geniş istifadə olunur. Şərq təbabətində onu tonuslaşdırıcı və vitamin vasitəsi kimi qəbul edirdilər. Becərilən yerli sortlar içərisində ən geniş yayılan sortlara Qırmızıyanaq alça, Yaz mələsi, Şabranı, Sarı alça, Qırmızı alça, Ağ alça, Talibi və s. daxildir. Alça meyvəsinin tərkibində 5-7% şəkər, 4-7% limon duzu, 6-7% qədər C vitamini və 15% pektin maddələri vardır. Azərbaycanda hər il tonlarla cır alça məhsulu tədarük edilir. Alça meyvəsizə və qurudulmuş halda, həmçinin, mürəbbə, povidla istehsalında və konservləşdirmədə istifadə edilir.

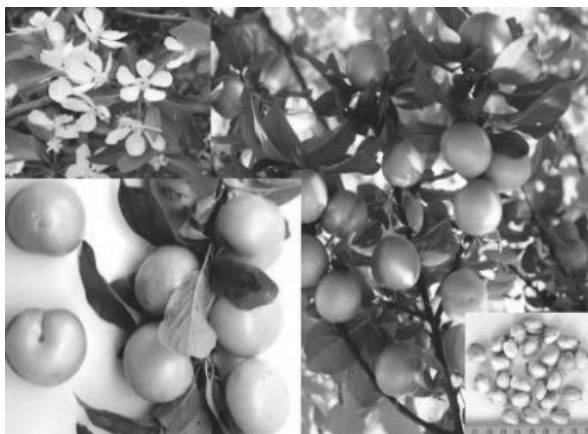
Genom quruluşu. Dünyada geniş yayılan alça növlərdə somatik hüceyrələrin genom quruluşu aşağıda verilmişdir: Ev alçası (*Prunus domestica*) növü ($2n=48$) heksaploid, *P. spinosa* ($2n=32$) növləri tetraploid, *P. cerasiferae* və *P. americana* ($2n=16$) növləri diploid xromosom sayına malikdir. *Prunus* növünün somatik hüceyrələrində əsas xromosom sayı ($x=8$) 8-dir.

Alça genofondu: Ərazidə Ev alçası növünün Ağ alça, Qırmızı alça, Təbərzə, Sarı alça, Payız alçası, Şabranı, Ağaca, Turş alça, Yay mələzi, Payız mələzi, Gülaman alça, Mələyi, Mərəz alça, Naxçıvan göycəsi, Yaz mələsi, Gülaman alça, Təbərzə, Payız alçası, Şabranı, Ağaca və s. sortları vardır[6, 7]..

*Tətbiqönümlü sortlar:*Naxçıvan göycəsi, Ağ alça, Qırmızı alça, Təbərzə, Sarı alça, Payız alçası, Yay mələzi, Payız mələzi, Mələyi, Mərəz alça, Yaz mələsi, Təbərzə, Payız alçası.

Muxtar respublikada Gülçiçəklilikimilər fəsiləsinin Alça - *Prunus* Mill. cinsinə daxil olan 4 növü vardır. Bunlara Alça-gavalı - *Prunus divaricata* Ledeb, Göyəm - *Prunus spinosa*, Naxçıvan alçası - *Prunus nachichevanica* Kudr. və Ev alçası - *Prunus domestica* L. növləri daxildir. Naxçıvan MR-də yayılan Ev alçası növü daha çox iqtisadi əhəmiyyətlidir. Elmi dəlillərlə güman edilir ki, Naxçıvan göycəsi sortu xalq seleksiyası yolu ilə Naxçıvan alçası *Prunus nachichevanica* Kudr. növündən yaradılmışdır. Hazırda ərazidə yabani növlərin meşə və kolluq ərazilərində bitən onlarca formalarına da rast gəlinir. Dünya miqyasında olduğu kimi Azərbaycan, həmçinin Naxçıvan MR-də yayılan Ev alçası növü iqtisadi əhəmiyyət kəsb edir. Ərazidə Ev alçası növünün Ağ alça, Qırmızı alça, Təbərzə, Sarı alça, Payız alçası, Şabranı, Ağaca, Turş alça, Yay mələzi, Payız mələzi, Gülaman alça, Mələyi, Mərəz alça, Naxçıvan göycəsi, Göycəsultanı, Yaz mələsi, Yay mələsi, Payız mələsi, Gülaman alça, Təbərzə, Payız alçası, Şabranı, Ağaca və s. sortları vardır. Genefond bağda Naxçıvan göycəsi, Mələyi, Şərur göycəsi və s. sortları yayılmışdır. Maraqlıdır ki, Naxçıvan göycəsi hazırda Azərbaycanın digər bölgələrinə, xüsusilə Abşeronda, Gəncə-Qazax bölgələrində yayılısada bu regionda, Naxçıvan düzənliyi ərazisində becərilən sortun meyvəsinin biomorfoloji xüsusiyyətləri (dadı, keyfiyyəti) digər ərazilərdə rast gəlinmir. Regionda torpaq-iqlim şəraiti bu sortun tez böyüməsi, inkişafı, bol və yüksək keyfiyyətli məhsul verməsi üçün olduqca əlverişlidir. Əsasən Arazboyu maili düzənlik ərazilərdə Naxçıvan göycəsi sortundan ibarət bağların salınması üçün olduqca əlverişli torpaq-iqlim şəraiti və ekoloji mühit mövcuttur. Elmi ədəbiyyatda Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində Şərur göycəsi, Əlinçə, Göycə sultanı, Yaz mələsi kimi göycə sortlarının yayıldığı haqqında məlumat verilir. Lakin apardığımız morfogenetik analizlər nəticəsində məlum olmuşdur ki, bu sortlar eyni genotipə malikdirlər, ancaq meyvələrinin iriliyinə, dadına, əmtəə görünüşünə, yetişmə müddətinə və s. aqrobioloji xüsusiyyətlərinə görə fərqlənirlər. Aşkar edilmişdir ki, Naxçıvan MR ərazisində alça növünün sortu olan Naxçıvan göycəsi və ondan təbii tunurcuq mutasiyası yolu ilə yaranan 6 variasiya müxtəlifliyi (forma müxtəlifliyi) yayılmışdır. Yəni yerli əhali tərəfindən adlandırılan bu sortlar təbii yolla yaranan yeni formalardır.

Muxtar respublikada bir neçə becərilən sortlar vardır ki, ancaq regiona məxsusdur. Çəyirdəkli meyvələrdən regionda Alça növünün Ağ alça, Qırmızı alça, Sarı alça və s. sortları yayılmışdır. Belə sortlardan biri də Naxçıvan göycəsidir.

Naxçıvanın göycəsi. Naxçıvanın göycəsi qədim Naxçıvan torpağında xalq seleksiyası nəticəsində yaradılmışdır. Sortun adı becəriləndiyi ərazinin və faraş yeyildiyi məhsulun rənginə müvafiq adlandırılmışdır. Onu da qeyd edək ki, “göycə” sözü yalnız Naxçıvan dialektinə aid olan sözdür. Yəni göycənin vətəni Naxçıvan olduğu üçün bu söz bu bölgədən başqa heç bir yerdə işlədilmir; ədəbi dildə də rast gəlinmir. “Göycə” sözündəki “göy” sözü yeni, təzə mənasını ifadə edir. Muxtar respublikada yazın ilk yetişən meyvələrindən biri olduğuna görə bu meyvəni “göycə” adlandırmışlar. Naxçıvan göycə sortu

region üçün endem bitkidir. Hələ VII əsr aid səyyahların xatirələrində Naxçıvan göycəsi haqqında məlumatlara rast gəlinir. Maraqlıdır ki, Naxçıvan göycəsi hazırda Azərbaycanın digər bölgələrinə, xüsusilə Abşeronda, Gəncə-Qazax bölgələrində yayılısada bu regionda, xüsusilə Araz su anbarı vadisində becərilən sortun meyvəsinin biomorfoloji xüsusiyyətləri (dadı, keyfiyyəti) digər ərazilərdə rast gəlinmir. Regionda torpaq iqlim şəraiti bu sortun tez böyüməsi, inkişafı, bol və

yüksək keyfiyyətli məhsul verməsi üçün olduqca əlverişlidir. Əsasən düzən, ərazilərdə Naxçıvan göycəsi sortundan ibarət bağların salınması üçün olduqca əlverişli ekoloji mühit mövcuttur. Son dövrlər muxtar respublikada həyata keçirilən irimiqyaslı islahatlar, kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsinə dair qəbul edilən qərarlar, reallaşan dövlət proqramları kənd təsərrüfatı məhsullarının, o cümlədən meyvə məhsullarının istehsalının sənaye miqyasında inkişaf etdirilməsinin təməlini qoymuşdur. Müxtəlif vaxtlarda yetişən ayrı-ayrı tumlu, çəyirdəkli, qoz və giləmeyvələrin aborigen sortlarla yanaşı Faraş meyvə sortu olan Naxçıvan göycəsinin də iri həcmli plantasiyaların salınması, ilkin mərhələdə bioloji və fitosanitar baxımdan təmiz, yüksək məhsuldar, keyfiyyətli, meyvəçiliyin davamlı olaraq inkişaf etdirilməsi üçün meyvə-tingçilik təsərrüfatının yaradılması zərurətini ortaya qoymuşdur. İndiki dövrdə muxtar respublikada ən tez yetişən kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracının artırılmasında, xarici bazarlarda rəqabətə davamlı məhsulların satılmasında Naxçıvan göycə sortundan istifadə olunması, ixtisaslaşdırılmış fermer təsərrüfatlarının yaradılması, toplanan məhsulun saxlanması, beynəlxalq standartlara uyğun qablaşdırılması və ixracının təşkili daha məqsəduyğundur və muxtar respublikaya xarici valyuta axınını artırma bilər.

Biomorfoloji xüsusiyyətləri. Naxçıvan göycə sortu ən çox düzənlik və orta dağlıq ərazilərdə becərilir. Naxçıvan şəhərində, Babək qəsəbəsində Qaraçuğ, Tumbul, Zeynəddin, Şıxmahmud və s. kəndlərində daha tez ərsəyə gəlir. Ağacları orta hündürlükdə (2,5-3,5 m.) olub, yazda yarpaq açılmamışdan əvvəl çiçəkləyir. Ağaclarda çoxlu çiçək əmələ gətirir. Ancaq bu çiçəklərin əksəriyyəti (50,0-75,0 %) malayanmadan sonra tökülür. Meyvələri may ayının ortalarında istifadə həddinə çatır. İlk vaxtlar turş olsa da, getdikcə şirinləşir, iyunun axırı, iyulun ortalarında tam yetişir.

Meyvələri kürəşəkilli, üst və alt hissələrdən basıqdır, üst və alt nahiyələri bir şırım birləşdirir. Meyvələrinin qabığı qalıdır, rəngi ilk vaxtlar göyümtül olur. Lətli hissə qalıdır. Hər meyvədə bir ədəd kiçik çəyirdək olur. Məhsulu tam yetişdikdə isə lətli hissə daha çox sulanır, şirinləşir və rəngi saralır. Çoxillik ağaclar, adətən, 15-25 il normal məhsul verir. Hər bir ağacdən becəriləndi şərəitdən asılı olaraq ildə 30-50 kiloqrama qədər məhsul toplanılır. Onu da qeyd edək ki, ağaclar 35⁰ C-ə qədər şaxtaya tam dözümlüdür. Naxçıvan göycəsi, adətən yazda, yayda və payızda müxtəlif calaq üsulları ilə çoxaldılır. Calaqaltı kimi çəyirdəkli meyvələrin tinglərindən istifadə edilir. Calaqetmədə albuxara ağacından istifadə etdikdə meyvələri nisbətən iri və şirin, badam ağacına calaq edildikdə isə ağacları uzunömürlü olur. Toxumla çoxaldıla bilməz, çünki bu sortun toxumları tarixi inkişaf dövründə təbii hibrid genotipinə malikdir. Toxumla çoxaldıqda genotipdəki irsi əlamətlər parçalanma verir və nəticədə yeni alça formaları meydana çıxır.

Əsas fenoloji fazaların gedişi: Naxçıvan göycəsi polimorf bitkidir. Torpaq-iqlim şəraitindən asılı olaraq ağacların inkişafı, məhsulvermə müddəti, əsas fenoloji fazaların gedişi, meyvələrin kütləsi, məhsuldarlığı, biokimyəvi tərkibi müəyyən modifikasiya dəyişkənliyinə uğrayır. Belə modifikasiyalaşma amplitudunun genişliyi bu bitkinin müxtəlif ərazilərdə yayılmasına şərait yaradır. Aşağıda Naxçıvan şəhəri ərazisində bu bitki üzərində aparılan fenoloji müşahidə işlərinin nəticələri verilmişdir (Cədvəl 1).

Son dövrlər muxtar respublikada həyata keçirilən irimiqyaslı islahatlar, kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsinə dair qəbul edilən qərarlar, reallaşan Dövlət Proqramları kənd təsərrüfatı məhsullarının, o cümlədən meyvə məhsullarının istehsalının sənaye miqyasında inkişaf etdirilməsinin təməlini qoymuşdur. Müxtəlif vaxtlarda yetişən ayrı-ayrı tumlu, çəyirdəkli, qoz və giləmeyvələrin aborigen sortlarla yanaşı qiymətli meyvə sortu olan Naxçıvan göycəsinin də iri həcmli plantasiyalarının salınması, biologiyaxımdan təmiz, yüksək məhsuldar, keyfiyyətli, meyvəçiliyin davamlı olaraq inkişaf

Naxçıvan göycəsi sortunun və ondan yaranan variasiya formalarının əsas fenoloji fazalarının gedişi (2014-2017- ci illər üzrə)

Sort və formalar	Fenoloji fazaların gedişi							
	Tumurcuqların inkişafa başl.		Butonlaşma, gün	Çiçəkləmə		Meyvələrin yetişməsi		
	vegetativ tumurcuq	generativ tumurcuq		başl.	kütl.	başl.	Kütl.	Texniki yetişkənlik
Naxçıvan göycəsi	4.03	8.03	10	10.03	15.03	10.05	25.05	15.07
Forma - 1	7.03	10.03	12	12.03	18.03	15.05	29.05	20.07
Forma - 2	9.03	12.03	8	9.03	13.03	10.05	24.05	14.07
Forma-3	12.03	16.03	13	16.03	22.03	21.05	05.06	28.07
Forma- 4	5.03	11.03	11	14.03	20.03	18.05	05.06	26.07
Forma- 5	8.03	14.03	12	12.03	19.03	14.05	25.05	22.07
Forma -6	5.03	11.03	12	9.03	17.03	19.05	05.06	20.07

etdirilməsi üçün ilkin mərhələdə meyvə-tingçilik təsərrüfatının yaradılması zərurətini ortaya qoymuşdur.

İndiki dövrdə muxtar respublikada ən tez yetişən kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracının artırılmasında, xarici bazarlarda rəqabətə davamlı məhsulların satılmasında Naxçıvan göycə sortundan istifadə olunması, ixtisaslaşdırılmış fermer təsərrüfatlarının yaradılması, toplanan məhsulların saxlanması, beynəlxalq standartlara uyğun qablaşdırılması və ixracının təşkili daha məqsədəuyğundur və muxtar resublika xarici valyuta axınını artırmağa bilər.

Aqrobioloji xüsusiyyətləri. Fərdi təsərrüfatlarda Naxçıvan göycə sortu başqa meyvə sortları ilə birlikdə becərilir. Günsevən bitkidir, aqrotexniki qulluğa tələbkardır. Çalaq edildikdən 2 il sonra məhsul verməyə başlayır. Ağaclarda erkən yazda lazım olan qaydada quru budama aparılmalıdır. Ağacların çətirinə elə forma verilməlidir ki, şah budaq və ətraf budaqlar bir birindən 50-60 sm aralı olsun. Yarpaqlama və çiçəkləmə vaxtı çətir daxilinə günəş şüası düşsün və normal havalanma getsin. Naxçıvan göycə sortu çox məhsuldar sortdur. Məhsulu çox olanda meyvələri normal ölçüyə çatdırmir və meyvələri modifikasiya dəyişkənliyinə uğrayaraq parametrləri kiçilir. Ona görə də hər il ağaclar üzərində normal bar yükü saxlanması məqsədəuyğundur.

Naxçıvan göycə sortunu həyatıyanı sahələrdən başqa, meyvə plantasiyası şəklində salınaraq becərməsi daha yüksək məhsul əldə olunmasına imkan verir. Belə əkin sistemində ağacların arası məsafəsi-3 m, cərgəaraları 3.5-4.0 m olmalı bir hektarda 800-820 ağac əkilir. Naxçıvan göycəsi tingi əkiləndən 3-4 il sonra məhsul verməyə başlayır. Ağacların tam məhsula düşməsi üçün 6-7 il vaxt tələb olunur. Naxçıvan göycəsi sortunun pomoloji təsviri:

Naxçıvan göycəsi Naxçıvan MR-in aborigen meyvə sortudur. Ən çox düzənlik və orta dağlıq ərazilərdə becərilir. Naxçıvan şəhərində, Babək qəsəbəsində Qaraçux, Tumbul, Zeynəddin, Şıxmahmud və s. kəndlərində daha tez ərsəyə gəlir. Naxçıvan göycəsi qədim Naxçıvan torpağında xalq seleksiyası nəticəsində yaradılmışdır. Naxçıvan göycəsi muxtar respublikada yazda ilk yeyilən meyvə sortlarından biridir və ərazidə təzə meyvə mövsümünün başlanmasına bir işarədir.

Pomoloji təsviri. *Ağac:* Ağacları iri çətirli, orta hündürlükdə (2,5-3,5 m.) olub, yazda yarpaq açılmamışdan əvvəl çiçəkləyir. Çiçəkləmə mart ayının ortalarında baş verir. Bitki çoxlu çiçək əmələ gətirir. Ancaq çiçəklərin əksəriyyəti (50-75%) malayanmadan sonra tökülür. Naxçıvan göycəsi 15-25 il normal məhsul verir. Ağaclar 35⁰ C-ə qədər şaxtaya dözümlüdür. Çalaqaltının saçaqlı kök sistemi torpağın çox dərinliyinə uzanmır, yan və əlavə kökləri torpaq səthinə yaxın yerləşir. İtilmiş hissələrini tez bərpa edir. Vegetativ yolla çoxaldılmada alınan ağaclarda kök sistemi əlavə köklərdən ibarət olur. Belə ağaclar çoxlu kök pöhrələri verirlər.

Birillik və coxillik budaqlar: Cavan zoğları tünd qırmızımtıl-şabalıdı rənglidir. Yarpaqları növbəli düzülüşlüdür. Zoğlarda generativ tumurcuqları çoxluq təşkil edir. Vegetativ tumurcuqları iri, uzunsov yastı formada, generativ tumurcuqlar isə nisbətən girdə formalı və şişkindir. Torpaq-iqlim şəraitindən asılı olaraq inkişaf sürəti dəyişilir. Münbit torpağa tələbkardır. Yaşlı budaqları və gövdələri tünd göyümtül-qara rəngdə olmaqla, güclümantarlaşır. Oduncağı bərkdir.

Yarpaq: Yarpaqları uzunsov formalıdır, növbəli düzülüşlüdür. Buğumaraları çox sıxdır. Əsas damar saplağın birləşdiyi nahiyədən başlanğıc götürür və yarpağın uc hissəsinə qədər uzanır. Əsas damardan ayrılan yan damarlar sağ və sol hissələrə paylanır. Yarpağın uzunluğu 6-10 sm, eni 3-4 sm-dir. Dorzoventral yarpaqların səthi tünd-yaşıl, alt səthi isə bozumtul rəngdədir. Alt səthi çılpəkdir, damarlanma güclüdür. Yarpağın kənarları çox xırda dişciklikdir. Səthi hamardır, kənarları əsas damar boyu yanlardan yuxarıya doğru yönəlmiş formadadır.

Saplaq: Saplağı uzundur, əsas damardan nisbətən qısadır. Uzunluğu 4-7 sm-dir.

Çiçək: Hər çiçəkdə 5 ədəd kasacıq yarpağı və ləçək, çoxlu sayda erkəkcik və bir dişicik vardır. Yumurtalığı üst formalıdır.

Meyvə: Çəyirdəkli meyvələr qrupuna daxildir. Meyvələri may ayının ortalarında istifadə olunma yetişkənliyinə çatır. İlk vaxtlar turş olsa da getdikcə şirinləşir, iyun ayının axırı, iyulun ortalarında tam yetişir. Meyvələri kürəşəkilli, üst və alt hissələrdən basıq olub, üst və alt nahiyələrini bir yan şırım birləşdirir.

Dərəcəsi: Meyvələrinin dərəcəsi qalındır, rəngi ilk vaxtlar göyümtül, yetişmə dövrü isə açıq sarımtıl rəngdə olur.

Lətli hissə: Məhsulu tam yetişdikdə isə lətli hissə daha çox sulanır, şirinləşir və rəngi saralır. Lətli hissə qalındır.

Toxum: Hər meyvədə bir ədəd yaxşı inkişaf etmiş çəyirdək olur. Çəyirdək yastı formalı, bir tərəfi hamar, digər tərəfi isə itibıcaq şəkillidir. İçərisində rüşeyimiacımtıl dada malikdir. Cücərmə faizi 65-80% təşkil edir.

Meyvələrin yetişməsi: Meyvələri may ayının ortalarında fizioloji yeyilmə yetişkənliyi həddinə çatır. İlk vaxtlar dadı turş olsa da getdikcə şirinləşir, iyulun axırı, iyulun ortalarında isə tam yetişir.

Meyvələrinin biokimyəvi tərkibi: Meyvələrin tərkibində 4,11-10,49% şəkərlər, 1,04-6,86% turşular, 0,12% dabbaq maddələri, 0,8% pektin və A, B₁ (tiamin), B₂ (riboflavin), C, E (tokoferol), P (sitrin), PP (nikotin turşusu), B₉ (fol turşusu) və digər vitaminlər vardır. Bir vaxtlar meyvə-giləmeyvənin əhəmiyyəti onların tərkibində olan karbohidratların, yağların və zülalların miqdarı ilə ölçüldüyü halda, müasir dövrdə qeyd olunan zəruri maddələrlə yanaşı, orqanizmdə maddələr mübadiləsini, orqanizmin immun qabiliyyətini artıran, əsəb və qan-damar sistemini tənzimləyən bioloji fəal maddələrin, ilk növbədə vitaminlərin olması ilə qiymətləndirilir. Naxçıvan göycəsi sortunun meyvələri məhz bu kimi üzvi maddələrlə zəngindir.

Məhsuldarlığı: Naxçıvan göycəsi sortunu həyətəyanı sahələrdən başqa, meyvə plantasiyası sistemində becərilməsi daha yüksək məhsul əldə olunmasına imkan verir. Ağacların tam məhsula düşməsi üçün 6-7 il vaxt tələb olunur. Becərildiyi torpağın münbitliyindən və inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq hər ağacdən 25-50 kq-a qədər məhsul götürülə bilər. Hər hektardan məhsuldarlıq 15-35 tona yüksəlir. Hər hektardan maddi gəlir 35-40 min manat təşkil edir.

Xəstəlik və ziyanvericilərə qarşı dözümlülüyü: Naxçıvan göycəsi sortu göbələk xəstəliklərinə dözümlüdür. Ancaq, zərərvericilərlə, xüsusilə mənənələrlə tez yoluxur. Mənənələr yarpaqların alt nahiyəsində yarpaq hüceyrələrini zədələyir və həmin nahiyələrdən hüceyrə şirəsi itkisi baş verir. Əgər bu ziyanvericiyə qarşı normal səviyyədə kimyəvi mübarizə tədbiri aparılmasa, ağaclar növbəti il hətta quruya bilər. Ağacların mənənələrlə yoluxmasında qarışqalar mühüm rol oynayırlar. Naxçıvan göycəsi sortunun mənənələrə qarşı aqrobioloji mübarizəsinin əsasını ağacların qidalanma sahəsinin normal qaydada saxlanması, mütəmadi olaraq yumşaldılması, üzvü və mineral gübrələnmənin aparılması, vegetasiya dövrü 3-5 dəfə suvarılması, ağacların gövdə hissəsinin erkən yaz dövrü əhənglənməsi, normal bar yükünün saxlanması və s. təşkil edir.

Çoxaldılması: Naxçıvan göycəsi sortu alça ağacları kimi göz calağı, üskük calaq, qələm calağı, odunlaşmış və yaşıl çiliklərlə artırılır. Fərdi həyətəyanı sahələrdə çoxaldılmada göz calağı daha çox istifadə olunur. Calaqaltı olaraq cır alça, almaxara, badam, şaftalı və ərik toxmacalarından istifadə

edilir. Göz calağı yayda (iyul-avqust) aparılır. Alca sortlarından toxməcər yolla calaqaaltı almaq məqsədilə tam qurudulmuş toxumların 2-3 sm dərinlikdə əkilməsi məsləhət görülür. Əkin sahələrində ağacların ara məsafəsi 3 m, cərgəaraları 3.5-4.0 m olmaqla, bir hektarda 800-820 ağac əkilir. Bitki əkildikdən 3-4 il sonra məhsul verməyə başlayır. Ağacların tam məhsula düşməsi üçün 6-7 il vaxt tələb olunur.

Variasiya dəyişkənliyi: Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində Naxçıvan göycəsi sortunun 6 variasiyası aşkar edilmişdir. Naxçıvan göycəsi sortu çox qədimdən bu ərazidə becərildiyindən ayrı-ayrı ekoloji-torpaq şəraitində müxtəlif abiotik amillərin təsiri nəticəsində tumurcuq mutasiyaları dəyişkənliklərinə məruz qalmışdır. Bu kimi tumurcuq mutasiyaları calaq yolu ilə xalq seleksiyası sınağından keçərək yeni variasiya dəyişkənlikləri meydana çıxmışdır. Belə irsi dəyişkənliklər Naxçıvan göycəsi sortundan başlanğıc götürən yeni meyvələrin yetişmə müddətində, meyvələrin pomoloji parametrlərində, biokimyəvi tərkibində, dadında, xəstəlik və ziyanvericilərə qarşı dözümlüyündə, nəhayət məhsulun əmtəə görünüşündə özünü birüzə vermişdir. Beləliklə, variasiya dəyişkənliyinə uğrayan göycə formaları xalq seleksiyası yolu ilə calaqaaltı nəticəsində yayılaraq dövrümüzə qədər gəlib çıxmışdır. Muxtar respublikada Naxçıvan göycəsi sortunun təbii variasiyalarının zənginliyi bir daha sübut edir ki, bu sortun vətəni Naxçıvan bölgəsidir. Naxçıvan MR-də Naxçıvan göycə sortunun əsasən 6 formasına rast gəlinir:

İstifadəsi. Naxçıvan göycəsi sortu normal aqrotexniki becərmə şəraitində hər il yüksək məhsul vermək xüsusiyyətinə malikdir. Ən tez yeyilən meyvə sortudur. Məhsulu adətən meyvələri yumşalmağa başlayan dövrdən növrəst məhsul kimi may ayından başlayaraq daha çox yeyilməyə başlanılır. Meyvələri avqust ayının əvvəllərində tam texniki yetişkənliyə çatanda daha çox sulanır və şirinləşir. Belə meyvələr adətən “Göycə qurusu” məhsulunun alınması üçün istifadə edilir. Xüsusi qaydada hazırlanan Göycə qurusu xoşagələn əmtəə görünüşünə malik olmaqla, nisbətən şirin olur. Qış dövrü xüsusi yeməklərin hazırlanmasında, külinariya sahəsində qiymətli qida məhsulu kimi Göycə qurusundan geniş istifadə olunur. Göycə meyvəsinin tərkibində olan efir yağları orqanizmdə iştah əmələ gətirir, bədənin ağırlaşmasının qarşısını alır, qocalmanı ləngidir. Orqanların funksionallıq fəaliyyətini gücləndirir, baş verə biləcək xəstəliklərin qarşısını alır, orqanizmin xarici təsirlərə davamlılığını yüksəkdir.

Naxçıvan göycəsinin tanınması, brend məhsula çevrilməsi üçün muxtar respublikada hər 2015-ci ildən başlayaraq hər il “Göycə festivalı”nın keçirilməsi muxtar respublika rəhbərinin regionda meyvəçiliyin inkişaf etdirilməsinə, genişləndirilməsinə, ümumiyyətlə bağçılıq mədəniyyətinin dünya standartları səviyyəsinə yüksəldilməsinə göstərdiyi diqqətin parlaq ifadəsidir.

Ədəbiyyat

1. **2012-2015** illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikasında meyvəçiliyin və tərəvəzçiliyin inkişafı üzrə Dövlət proqramı. Şərqlə qarışı qəzeti, 15 fevral 2012-ci il, sayı 30(20.435)
2. **2016-2020-ci** illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikasında meyvəçiliyin və tərəvəzçiliyin inkişafı üzrə Dövlət proqramı. Şərqlə qarışı qəzeti, 8 fevral 2016-cı il, sayı 40 (20.545)
3. **Bağirov O.R., Talibov. T.H.** Naxçıvan Muxtar Respublikasının gilə və albalı genofondu. Bakı: Elm və təhsil, 2016, 179 s.
4. **Həsənov Z., Əliyev C.** Meyvəçilik, Bakı: 2011, 575 s.
5. **Quliyev V.M** Naxçıvan Muxtar Respublikasında alça növünün biomüxtəlifliyi və genetik xüsusiyyətləri.AMEA Naxçıvan Bölməsi // Xəbərlər, Naxçıvan: Tusi, 2017, № 4, s
6. **Quliyev V.M.** Naxçıvan Muxtar Respublikasında aqrar sektorun inkişafına dair
7. **Quliyev V.M.** Naxçıvan Muxtar Respublikasında meyvə genofondunun sort tərkibi. Azərbaycan Aqrar Elmi, № 1, 2018, s.51-58
8. **Бейнбергер Б.Ж.** Селекция плодовых растений (пер. изанг. языка). Москва: Колос, 1981, с. 463-477
9. **Витковский В.Л.** Плодовые растения мира. Санкт-Петербург-Москва-Краснодар: Лань, 2003, 591 с.

Кулиев В.М.

К ИССЛЕДОВАНИЮ СОРТА ГОЙДЖЕ НАХЧЕВАНСКИЙ

В статье приводится ботаническая характеристика рода алыча (*Prunus* Mill) и видов её. В ходе исследований изучены биоморфологические особенности и проведено помологическое описание сорта Гойдже Нахчыванский. Выявлена гетерозиготность генотипа и выделены 6 вариационных форм. Исследована агробиологическая характеристика видов алыча и сорта Гойдже Нахчыванский.

Ключевые слова: алыча, нахчыван гойджеси, вид, сорт, агробиология, генетическая особенность, форма, формообразование, вариация

Guliyev V.M.

TO RESEARCH OF VARIETY OF GOYJE NAKHCHEVAN

The article provides a botanical characteristic of the genus plum (*Prunus* Mill). and its species. In the course of the research, the biomorphological features were studied and the pomological description of the Goyje Nakhchivansky variety was carried out. Heterozygote of the genotype was revealed and 6 variational forms were identified. The agrobiological characteristics of the cherry plum species and Goydzhe Nakhchivansky varieties were studied.

Keywords: alycha, nakhchivan goyje, species, type, agrobiology, genetic features, variation biodiversity, variation

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 19.IX.2018